

Володимир Баран¹

Каральна діяльність радянських органів державної безпеки щодо «антирадянських елементів»: 1934–1941 рр.

У статті на основі значного фактичного матеріалу, насамперед розсекречених архівних документів, розкрито особливості каральної діяльності радянських органів державної безпеки щодо «антирадянських елементів» у 1939–1941 рр. Ця наукова розвідка є продовженням статей «Боротьба радянських органів державної безпеки з “антирадянськими елементами”: 1934–1941 рр.» та «Оперативна й слідча діяльність органів НКВС щодо “антирадянських елементів”: 1934–1941 рр.», опублікованих у попередніх номерах журналу.

Ключові слова: органи державної безпеки, НКВС, «антирадянський елемент».

Постановка наукової проблеми та її значення. У статті порушено проблеми каральної діяльності радянських органів державної безпеки в окреслений період, яка слугувала знаряддям придушення політичної опозиції та жорсткого контролю влади над суспільством.

Мета статті – на базі опублікованих матеріалів і розсекречених архівних документів, зокрема Галузевого державного архіву Служби безпеки України, проаналізувати характерні риси й особливості каральної роботи органів НКВС у 1934–1941 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У практиці ведення слідства органами державної безпеки склався певний порядок тиску на обвинувачених, які не піддавалися залякуванням і відмовлялися давати потрібні свідчення. У записці міністра державної безпеки СРСР В. Абакумова, адресованій Й. Сталіну влітку 1947 року, указувалося: «Щодо арештованих, які вперто чинять опір вимогам слідства і всілякими способами намагаються затягнути слідство або збити його з правильного шляху, вживаються суворі заходи режиму утримання під вартою». В. Абакумов назвав деякі з цих заходів: переведення в тюрму з більш жорстким режимом, де були скорочені години відпочинку й менші норми харчування; розміщення в'язнів в одиночних камерах; позбавлення їх прогулянок, продуктивних передач, права користуватися бібліотекою. Дієвим засобом упокорення арештованих було утримання їх у карцері строком до 20 діб.

У записці міністра зазначалося: у карцері були лише ліжко без постелі й пригвинчений до підлоги табурет; ліжком для сну дозволялось користуватися шість годин на добу; в'язням у карцері давали тільки 300 грамів хліба на добу та кип'яток; один раз на три дні вони отримували гарячу їжу; куріння в карцері заборонялося. За словами В. Абакумова, органи державної безпеки також використовували засоби фізичного впливу на арештованих, керуючись указівкою ЦК ВКП(б) від 10 січня 1939 р. Таких заходів уживали «щодо викритих слідством шпигунів, терористів та інших активних ворогів народу, які нахабно відмовляються видати своїх спільників і не дають показів про свою злочинну діяльність...» При цьому міністр доповів Й. Сталіну: перевірка слідчої роботи в органах безпеки виявила, що «деякі чекісти викривили багато положень із вказаної вище практики ведення слідства» [19; 14, с. 643–647].

У ході слідства значне місце відводили внутрішньокамерній агентурі. Її залучали для перевірки правдивості свідчень арештованих, викриття прихованих ними зв'язків і фактів, отримання інформації про настрої та запити в'язнів. У червні 1939 р. НКВС СРСР видав наказ № 00653 та інструкцію про агентурну роботу серед в'язнів, які утримувалися в тюрмах НКВС. У ній докладно відображено головні принципи й методи такої роботи, зокрема вербування агента, уведення його в камеру, розробка конкретного «об'єкта», підтримання законспірованих контактів між агентом і слідчим тощо. Кадри внутрішньокамерної агентури комплектувалися з-поміж спеціально завербованих осіб із волі, а також зі в'язнів, які перебували під слідством чи були засуджені. В окремих випадках для розробки найбільш важливих «об'єктів» використовували оперативних працівників спецслужб, переважно негласного апарату [9].

Керівництво органів безпеки підкреслювало, що одним із важливих факторів поліпшення внутрішньокамерної роботи було «створення агенту життєво необхідних умов утримання в тюрмі». Заступник начальника оперативного відділу Тюремного управління НКВС СРСР Гапонов твердив, що відсутність турботи про агента нерідко штовхала його на шлях брехні й дезінформації. Разом із тим він уважав не менш шкідливою поведінку тих оперативних працівників, які давали в'язням нездійсненні обіцянки. Гапонов рекомендував організувати для кращої агентури поліпшене харчування за рахунок лікарняних пайків, купівлі продуктів і тютюну в тюремних кіосках. За можливості, таким агентам мали

¹ © Баран В., 2017

відводити більше часу на прогулянки, а хворим в'язням своєчасно надавати медичну допомогу в санітарних відділеннях. Усі згадані вище заходи належало ретельно продумувати й готувати, аби не призвести до «розшифрування» агента [4].

У документах радянських органів безпеки зазначалося, що тюрми залишалися «знаряддям здійснення каральної політики Радянської влади» [7]. Тривалий час вони перебували в підпорядкуванні Наркомату юстиції СРСР, у 1934 р. перейшли в систему Головного управління таборів і місць ув'язнення, а в січні 1939 р. – у відання Головного тюремного управління НКВС СРСР. Так звані внутрішні тюрми (внутрішні ізолятори), які були безпосередньо в приміщеннях НКВС, перебували в системі комендантських апаратів органів НКВС. У січні 1937 р. їх перевели в систему 10-го відділу Головного управління державної безпеки, згодом – у підпорядкування тюремного відділу НКВС, а в січні 1939 р. – у Головне тюремне управління НКВС СРСР. Усі ці зміни спрямовано на підвищення ефективності керівництва місцями ув'язнення й забезпечення належної ізоляції «ворогів народу – контрреволюціонерів та соціально шкідливих елементів».

У досліджуваній період тюрми поділялися на п'ять категорій. До першої відносили загальні тюрми: у них утримували в'язнів незалежно від характеру вчиненого ними злочину. Друга категорія – уже згадані внутрішні тюрми НКВС союзних й автономних республік, управлінь НКВС країв та областей: у них утримували, насамперед, в'язнів, звинувачених у державних злочинах, і тих, слідство в справах яких проводили органи державної безпеки. Третю категорію складали центральні тюрми Головного управління державної безпеки НКВС СРСР, які були в Москві та в яких утримували в'язнів, звинувачених у контрреволюційних злочинах. Четверта категорія – тюрми Головного управління державної безпеки НКВС СРСР для утримання особливо небезпечних державних злочинців, а п'ята – спеціальні тюрми НКВС СРСР та УНКВС для утримання в'язнів, яких використовували за спеціальним призначенням [6].

У тюрмах підтримувався дуже жорсткий режим. Смертність серед в'язнів залишалася доволі значною, насамперед через туберкульоз і шлунково-кишкові захворювання. Головне тюремне управління НКВС СРСР розробляло детальні правила внутрішнього розпорядку в тюрмах і численні директиви щодо організації тюремного життя. Так, навесні 1939 р. начальник ГТУ НКВС СРСР О. Галкін роз'яснював підлеглим: начальник тюрми міг дозволити в'язневі листування з найближчими родичами – батьком, матір'ю, дружиною, дітьми, рідними братами й сестрами. Папір, олівці, конверти та шкільні зошити для написання особистих листів чи звернень у партійні та радянські органи надавалися за рахунок тюрми. В'язень мав право отримати чотири зошити на місяць, але в камері міг тримати не більше двох (інші видавалися тюремним персоналом після повернення списаних зошитів). На кожному такому зошиті адміністрація ставила штамп, а в'язень писав на обкладинці своє прізвище, ініціали й порядковий номер зошита (усі його сторінки нумерувались).

На утримання в'язнів держава виділяла вкрай обмежені кошти. Продовольчі норми затверджувалися РНК СРСР та оголошувалися наказами наркома внутрішніх справ країни. Згідно з відомчими інструкціями, кожен в'язень повинен був отримувати двічі на день гарячу їжу: дві страви – на обід та одну страву (перше чи друге) – на вечерю, а також кип'яток і чай. Щоранку в'язням мали розносити по камерах чай та денний пайок хліба й цукру. Крім того, в'язень міг придбати продукти в тюремному кіоску на суму не більше ніж 60 крб на місяць, якщо мав на рахунку гроші. Згаданий начальник Головного тюремного управління НКВС СРСР О. Галкін у роз'ясненні начальникам тюремних відділів і відділень НКВС–УНКВС указував, що закупівлі можна було проводити тричі на місяць. Вони здійснювалися таким чином: завідувач кіоска обходив камери та опитував в'язнів, а після того купував продукти й роздавав їх замовникам, збираючи розписки про отримання товарів [3; 8].

У практиці агентурно-оперативної роботи спецслужб постійно використовувалися провокативні методи, покликані спонукати розроблюваних осіб до щирих розмов на «гострі» теми. Зокрема, агенти спецслужб, які діяли на волі й у місцях ув'язнення, за дорученням чекістів, допускали антирадянські висловлювання, тим самим підбиваючи своїх співрозмовників на відвертість. Як правило, внутрішньокамерний агент видавав себе за учасника таємної організації, про яку він знав зі своєї попередньої нелегальної роботи, або діяв на основі підготовленої оперативниками «легенди», у якій, заради правдоподібності, особливу увагу звертали на засвоєння агентом конкретних деталей – імен, дат, подій, місцевості тощо. Усі зусилля внутрішньокамерної агентури були спрямовані на те, щоб змусити розроблюваний «об'єкт» розкрити невідомі слідству обставини справи, зробити потрібні свідчення та зізнання.

Коли людина потрапляла в руки сталінських спецслужб, шансів вийти на волю в неї майже не залишалося. Чекісти вважали «справою честі» довести винуватість арештованих осіб, для чого з легкістю використовували різноманітні прийоми. Серед розповсюджених методів фальсифікації слідства варто назвати маніпуляцію свідками, яких погрозами змушували давати необхідні покази; складання протоколів без присутності обвинувачених, яких згодом змушували підписувати такі «документи»; написання протоколів за наперед визначеними схемами; виправлення вже підписаних протоколів; підробку підписів та ін. Поряд із фізичним впливом слідчі не менш управно застосовували моральний тиск, обіцяючи в'язням легке покарання, кращі умови утримання, побачення з рідними, погрожуючи розправою над їхніми сім'ями тощо [10; 23, с. 245–270].

Уже зазначалося, що спецслужби тримали під своїм контролем усі ланки репресивної системи, уключно з винесенням вироків і здійсненням розправи над засудженими. Одним з основних інструментів реалізації каральної функції органів державної безпеки залишалась Особлива нарада при НКВС СРСР, яка чинила розправу над «ворогами народу» в позасудовому адміністративному порядку. Згідно з Положенням про Особливу нараду при НКВС СРСР, затвердженим Політбюро ЦК ВКП(б) у квітні 1937 р., цей орган мав право застосовувати до обвинувачених заслання й вислання¹ на строк до п'яти років, ув'язнення у виправно-трудових таборах на строк до п'яти років, а щодо іноземних громадян – вислання за межі СРСР. У тому ж 1937 р. Особлива нарада при наркомі внутрішніх справ СРСР почала застосовувати ув'язнення у виправно-трудові табори на строк до восьми років.

Крім того, цей орган виносив рішення про встановлення гласного нагляду за місцем постійного проживання; застосування примусового лікування щодо осіб, які були визнані неосудними; зарахування в покарання строку попереднього ув'язнення; звільнення з припиненням справи. За рішенням Президії Верховної Ради СРСР від 23 грудня 1940 р., Особлива нарада стала застосовувати як додатковий захід покарання повну або часткову конфіскацію майна, яке особисто належало засудженим. Це стосувалося справ про спекуляцію й контрабанду, контрреволюційні та інші злочини, коли слідство встановлювало, що майно придбано незаконним способом або використовувалося зі злочинною метою. На відміну від судових органів, Особлива нарада розглядала справи заочно, без участі обвинувачених і свідків та без права захисту. В окремих випадках, за вказівкою голови Особливої наради, звинувачених могли викликали на засідання для допиту [21; 2; 11; 14, с. 665; 13, с. 65; 15, с. 157–222].

До складу Особливої наради при НКВС СРСР входили заступники наркома внутрішніх справ країни, уповноважений НКВС по РРФСР, начальник Головного управління робітничо-селянської міліції, а також нарком внутрішніх справ союзної республіки, на території якої виникла справа. У роботі Особливої наради обов'язково брав участь прокурор СРСР (або його заступник), який мав право виносити протест на рішення наради в Президію Верховної Ради СРСР. На засіданнях були присутні також прокурори, які здійснювали нагляд за слідчими справами. Згідно з наказом НКВС СРСР № 00762 від 26 листопада 1938 р., матеріали слідства в Особливій нараді доповідали особисто наркомі внутрішніх справ союзних та автономних республік, начальники крайових й обласних управлінь НКВС або їхні заступники.

Згаданий наказ НКВС СРСР визначав, що на Особливу нараду передавалися справи з висновком прокурора, якщо в них були певні обставини, які перешкоджали їх розгляду в суді. Ішлося про «небезпеку розшифрування цінного агента, неможливість у судовому порядку використовувати докази, які

¹ Під адміністративним засланням розуміли таку міру покарання, коли особу, за постановою Особливої наради, засиляли в певну місцевість під гласний нагляд органів НКВС. Заслані, замість паспортів, отримували спеціальні посвідчення та мали право пересуватися лише в межах певної республіки, області чи певного району (згідно з рішенням Особливої наради). Під адміністративним висланням розуміли таку міру покарання, коли особу, за постановою Особливої наради, виселяли з постійного місця проживання під гласний нагляд органів НКВС. Вислані в органах міліції отримували нові паспорти, у яких у 10-й графі робився відповідний запис. Вони мали право проживати на всій території СРСР, за винятком спеціально перерахованих місцевостей і населених пунктів. У наказі НКВС СРСР № 0143 від 1 червня 1939 р. оголошувалась інструкція, у якій наводився список місць заслання й два списки місцевостей, де заборонено проживати висланим особам. До місць заслання віднесено дев'ять областей Казахської РСР, Хорезмську область Узбецької РСР, шість автономних республік, окремі райони Красноярського краю та Кіровської, Новосибірської, Омської, Чкаловської областей Російської Федерації. Висланим особам заборонялося проживати за першим списком у всіх прикордонних областях, закритих зонах і в 15 великих містах та навколо них; за другим – у місцевості, указаній у першому списку, а також ще у 27 містах країни [1].

викривають винуватість арештованого тоді, коли провина арештованого безперечна і т. д.» Поряд із цим Особлива нарада розглядала справи всіх повнолітніх членів сімей зрадників батьківщини, котрі здійснили втечу чи переліт за кордон, які на момент учинення злочину проживали спільно з утікачем або перебували на його утриманні. Звинувачених у справах, які передавалися на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР, утримували в місцевих тюрмах. До ухвалення рішення Особливої наради вони залишалися під наглядом органів НКВС, які проводили слідство [21; 11; 5].

На початку 1939 р. в записці Л. Берії та А. Вишинського, адресованій Й. Сталіну, пропонувалося зняти судимість і пов'язані з нею обмеження із засуджених колишньою колегією ОДПУ, Особливою нарадою НКВС та трійками ОДПУ–НКВС, через три роки після відбуття ними терміну покарання, якщо вони не вчинили нових злочинів. Окремий порядок установлювався для тих, хто був засуджений колегією ОДПУ, Особливою нарадою НКВС і трійками ОДПУ–НКВС за всіма пунктами статті про контрреволюційні злочини. Нарком внутрішніх справ СРСР і прокурор СРСР пропонували, щоб судимість із цих осіб знімалася за рішенням Особливої наради при НКВС СРСР після подання ними заяв, якщо протягом трьох років після звільнення вони не вчинили нових злочинів і займалися суспільно корисною працею [22].

Навесні того ж року прокурор СРСР А. Вишинський у записці Й. Сталіну і В. Молотову вказував, що за останній час через Особливу нараду при наркомі внутрішніх справ СРСР стало проходити багато справ. За словами прокурора, на кожному засіданні цього органу розглядалося від 200 до 300 справ, що могло призвести до прийняття помилкових рішень. У зв'язку з цим А. Вишинський пропонував змінити порядок роботи Особливої наради: скликати її засідання частіше й, відповідно, розглядати на кожному з них менше справ [18]. Звичайно, формально така новація мала б сприяти більш ретельному розгляду слідчих матеріалів, але фактично вона нічого принципово не змінювала. Особлива нарада при НКВС СРСР продовжувала працювати за старими правилами, залишаючись головним знаряддям позасудових розправ сталінського режиму над політичними в'язнями.

У процесі перегляду справ засуджених, що розгорнувся після ухвалення постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства», виявилися численні факти зловживань із боку колишніх трійок УНКВС та Особливої наради при НКВС СРСР. У грудні 1939 р. прокурор СРСР М. Панкрат'єв доповідав Й. Сталіну, що «трапляються факти засудження до вищої міри покарання осіб, які або не вчинили злочинів, або вчинили, але такі, за які вони не могли бути засуджені до вищої міри покарання». За свідченням прокурора СРСР, «вироки щодо цих осіб виконані», однак він уважав, що такі справи все ж підлягали перегляду. М. Панкрат'єв пропонував робити це на засіданнях Особливої наради за розпорядженням наркома внутрішніх справ СРСР або за поданням прокурора СРСР.

У цій записці Й. Сталіну зазначалося: «Рішення Особливої Народи про відміну або зміну постанови трійки УНКВС чи Особливої наради про розстріл виносяться в цілком таємному порядку і ніяким установам, крім НКВС і Прокуратури, а також ніяким особам, у тому числі і родичам, видачі не підлягає». У тому випадку, коли раніше винесена постанова трійки УНКВС чи Особливої наради призвела до обмеження прав найближчих родичів засудженого, Особлива нарада при НКВС СРСР повинна була в індивідуальному порядку розглянути питання про порядок їхньої реабілітації. Крім того, прокурор СРСР пропонував розслідувати діяльність осіб, «які допустили необгрунтоване і незаконне засудження до розстрілу, і притягувати винних до відповідальності». Як звично, М. Панкрат'єв просив вождя дати вказівки з цього питання [20].

Оформлення й порядок скерування слідчих справ на розгляд Особливої наради визначалися наказами НКВС СРСР № 00701 від 23 жовтня і № 00762 від 26 листопада 1938 р., наказом прокурора СРСР № 1–001562 від 27 листопада і циркуляром НКВС СРСР № 233 від 26 грудня 1938 р. В обов'язки Особливої наради входило направляти не лише матеріали слідства, але й низку інших документів: постанову про арешт, санкціоновану прокурором, ордер на арешт, анкету арештованого, дві його фотокартки, довідки про дактилоскопію та судимість; опис майна, на яке накладено арешт, акт опечатування житлової площі, постанови про пред'явлення звинувачення, залучення до справи речових доказів і про передачу на зберігання або повернення відібраного під час арешту майна; протокол про закінчення слідства, обвинувальний висновок, затверджений начальником УНКВС або його заступником, висновок прокурора по справі, акт медичного огляду звинуваченого; речові докази в окремому опечатаному пакеті.

Усі документи мали бути підшиті й пронумеровані. Поряд із ними в Особливу нараду передавали матеріали, які мали оперативний характер і не підшивалися: агентурну справу та справу-формуляр; пакет

зі списком осіб, скомпроментованих свідченнями обвинувачених, облікові картки на них; меморандум агентурно-слідчих матеріалів; облікову картку на обвинуваченого; дві завірені копії звинувачувального висновку в окремому пакеті. У документах НКВС СРСР і Прокуратури СРСР наголошено, що всі спрямовані в Особливу нараду справи повинні санкціонуватися прокурором. Якщо в процесі попереднього слідства прокурор виносив постанову про припинення справи та звільнення арештованого, а органи НКВС заперечували проти цього, діяв такий порядок: арештованого не звільняли, а рішення прокурора опротестовували впродовж п'яти днів у вищій інстанції прокуратури та НКВС [12].

Цей довгий перелік документів створював враження, що Особлива нарада працювала на правовій основі й розглядала справи обвинувачених ґрунтовно та максимально справедливо. Проте з численних джерел відомо, що й після ухвалення постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства» НКВС не змінив своєї репресивної природи. У 1937–1938 рр. Особлива нарада засудила за так звані контрреволюційні злочини 63 679 осіб, а в 1939–1940 рр. – 55 933 особи, більшість із них – у процесі «очищення» новоприєднаних до СРСР територій. У записці Л. Берії в Президію ЦК КПРС, написаній відразу після смерті Й. Сталіна, наголошувалось: Особлива нарада розглядала «не лише справи, які з оперативних чи державних міркувань не могли бути передані на розгляд судових органів, але й ті справи, які були сфальсифіковані без достатніх підстав» [17, с. 73, 77; 13, с. 65].

Завершальним і найбільш драматичним етапом у репресивній діяльності НКВС було виконання смертних вироків. Роль катів виконували насамперед коменданти органів НКВС і начальники тюрем, але нерідко – рядові оперативні працівники, наглядачі місць ув'язнення, міліціонери та ін. Мовою чекістів розстріл називався «весіллям», «спецоперацією», «вибуттям по першій категорії» тощо. Начальник Управління НКВС в Орловській області К. Фірсанов свідчив, як поводитися з в'язнями перед розстрілом: «Їх проводили в особливу кімнату, де спеціально відібрані люди з числа особового складу тюрми вкладали в рот засудженому кляп, зав'язували його ганчіркою, щоб він не міг його виштовхнути, і після цього оголошували про те, що він засуджений до вищої міри покарання – розстрілу». Смертні вирoki виконували не лише в тюремних камерах, підвалах, дворах, але й інших місцях – подалі від людського ока. Як правило, розстріл здійснювали кількома пострілами в потилицю.

За словами К. Фірсанова, після оголошення вироку, «засудженого під руки виводили у двір тюрми і садовили в криту машину з куленепробивними бортами...» В'язнів відвозили до лісу, де тюремники заздалегідь готували відповідні ділянки. На них викопували дерева разом із корінням, а після розстрілу й поховання засуджених садили дерева назад [25]. Через певний час місця розправи вкривалися густим чагарником, тому визначити їх без спеціальних орієнтирів, особливо випадковій людині, було практично неможливо. За даними російського дослідника О. Теплякова, убитих доволі часто ховали на місцевих кладовищах, далеких околицях міст і селищ, закопуючи тіла на двометровій глибині (так вимагала відомча інструкція). Однак траплялися випадки, коли тюремники й працівники НКВС не хотіли втомлювати себе копанням ям, а просто кидали розстріляних у річку [24, с. 84–95].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Радянські органи державної безпеки виконували широке коло функцій, пов'язаних із захистом державних інтересів і протидією будь-яким посяганням на монополію більшовицької партії на владу. Важливим інструментом у боротьбі з політичними противниками, з «антирадянськими елементами» служили карально-репресивні заходи, які стали невід'ємною частиною діяльності сталінських спецслужб.

Джерела та література

1. Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВС України). Ф. 45. Оп. 5. Спр. 14. Арк. 88–103.
2. ГДА МВС України. Ф. 45. Оп. 5. Спр. 14. Арк. 91.
3. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГА РФ). Ф. 9413. Оп. 1. Д. 4. Л. 9, 11, 12.
4. ГА РФ. Ф. 9413. Оп. 1. Д. 5. Л. 11, 12.
5. Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБУ). Ф. 9. Спр 8-сп. Арк. 152–156.
6. ДА СБУ. Ф. 13. Спр. 229. Арк. 5–11.
7. ДА СБУ. Ф. 13. Спр. 229. Арк. 8.
8. ДА СБУ. Ф. 13. Спр. 229. Арк. 107–109.
9. ДА СБУ. Ф. 13. Спр. 232. Арк. 73–103.
10. ДА СБУ. Ф. 13. Спр. 232. Арк. 91, 92.
11. ДА СБУ. Ф. 13. Спр. 232. Арк. 150–152.

12. ДА СБУ. Ф. 13. Спр. 232. Арк. 154–156.
13. Лаврентий Берия. 1953. Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы. Москва, 1999. 512 с.
14. Лубянка: Органы ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ. 1917–1991. Справочник. Москва, 2003. 768 с.
15. Мозохин О. Б. Право на репрессии: Внесудебные полномочия органов государственной безопасности (1918–1953). Жуковский; Москва, 2006. 473 с.
16. Петров Н. Палачи. Они выполняли заказы Сталина. Москва, 2011. 344 с.
17. Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы: в 3-х т. Т. 1. Москва, 2000. 503 с.
18. Российский государственный архив новейшей истории (далі – РГНИ). Ф. 89. Оп. 18. Д. 2. Л. 1.
19. РГНИ. Ф. 89. Оп. 18. Д. 12. Л. 6, 7.
20. РГНИ. Ф. 89. Оп. 73. Д. 7. Л. 1–3.
21. РГНИ. Ф. 89. Оп. 73. Д. 10. Л. 2
22. РГНИ. Ф. 89. Оп. 73. Д. 161. Л. 2, 3.
23. Тепляков А. Г. Машина террора: ОГПУ–НКВД Сибири в 1929–1941 гг. Москва, 2008. 627 с.
24. Тепляков А. Г. Процедура: исполнение смертных приговоров в 1920–1930-х годах. Москва, 2007. 107 с.
25. Трагедия в Медведевском лесу. *Реквием: книга памяти жертв политических репрессий на Орловщине*. Орел, 1994. С. 84–95.

Баран Владимир. Карательная деятельность органов государственной безопасности в отношении «антисоветских элементов»: 1934–1941 гг. В статье на большом фактическом материале, прежде всего в документах Отраслевого государственного архива Службы безопасности Украины, раскрываются особенности карательной деятельности советских органов государственной безопасности в 1934–1941 гг. Это исследование является продолжением статей «Борьба советских органов государственной безопасности с «антисоветскими элементами»: 1934–1941 гг.» и «Оперативная и следственная деятельность органов НКВД в отношении «антисоветских элементов»: 1934–1941 гг.».

Ключевые слова: органы государственной безопасности, НКВД, «антисоветский элемент».

Baran Volodymyr. Punitive Activity of the Soviet State Security Bodies Against «Anti-Soviet Element»: 1934–1941. The article lays down the analysis of the punitive activity of the NKVD against “anti-Soviet element” in 1934–1941. It describes the technology of political search as the main profile of Stalin’s special services. This scientific research is the continuation of the articles «Soviet State Security Bodies Struggle Against “Anti-Soviet Element”: 1934–1941» and «Operational and Investigative Activity of the NKVD Against “Anti-Soviet Element”: 1934–1941», published in a previous issues of the journal.

Key words: state security bodies, NKVD (People’s Commissariat for Internal Affairs), «anti-Soviet element».

Стаття надійшла до редколегії
13.10.2017 р.

УДК 94+37(477)«1939/1941»

Людмила Стрільчук

Освітня політика радянської влади на землях Західної України (1939–1941 рр.)

Із моменту входження Західної України до складу УРСР на навоприєднаних землях розпочався процес радянської, що охопив усі складові частини суспільного життя. Одним із її проявів була освітня політика влади. У статті проаналізовано політику радянської влади у сфері освіти на землях Західної України в період 1939–1941 рр., зазначено позитивні та негативні тенденції цього процесу.

Ключові слова: освіта, радянська влада, Західна Україна, радянська освіта, школи, освітні установи, педагогічні кадри.

Постановка наукової проблеми та її значення. Після того, як у 1939 р. землі Західної України увійшли до складу УРСР та СРСР, одразу розпочався процес перетворень, котрі мали трансформувати

¹ © Стрільчук Л., 2017